

УДК 394:321.01-047.27(477)

КУРОЧКІН ОЛЕКСАНДР

доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3365-7266>

KUROCHKIN OLEKSANDR

a Doctor of History, a senior research fellow at the *Ukrainian Ethnological Centre* Department of the NAS of Ukraine Maksym Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3365-7266>

Бібліографічний опис:

Курочкін, О. (2022) Символічні чинники державної ідентичності. *Народна творчість та етнологія*, 2 (394), 95–99.

Kurochkin, O. (2022) Symbolic Factors of State Identity. *Folk Art and Ethnology*, 2 (394), 95–99.

СИМВОЛІЧНІ ЧИННИКИ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація / Abstract

У статті висвітлюються символічні аспекти формування державної ідентичності в незалежній Україні.

Постсоціалістичні трансформації кінця XX – початку XXI ст. в країнах Центральної і Східної Європи актуалізували проблеми будівництва нової державної ідентичності. Остання є наслідком колективного самоусвідомлення всіх етнокультурних спільнот, задіяних у формуванні політичної нації.

У конкретних умовах України утвердження в громадському побуті демократичних інститутів і цінностей відбувається одночасно з подоланням спадщини тоталітарного минулого. Уже не одне десятиліття триває процес декомунізації, реальні наслідки якого простежуємо в зміні назв багатьох населених пунктів, площ, вулиць, підприємств, установ тощо. Яскравим показником подолання радянської світоглядної матриці є «ленінопад» – звільнення громадянського простору від пам'яток В. Леніну та інших персонажам ідеологічного пантеону СРСР.

У розбудові позитивного іміджу державної ідентичності має бути задіяна традиційна і професійна культура. Важлива роль при цьому належить системі нових державних свят і ритуалів, що мають надихати і згуртувати людей.

На всьому пострадянському й постсоціалістичному просторі кардинальні трансформації останніх десятиліть проходять під гаслами звільнення від тоталітарного минулого, деідеологізації всіх сфер духовного і громадського життя.

У посттоталітарній Україні свято Незалежності значною мірою перебрало на себе колишні функції свята Жовтневої революції.

Мілітарні загрози з боку Росії і значні економічні труднощі не завадили яскраво та урочисто відзначити 30-річчя незалежності України. Це святкування стало важливим показником зрілості української політичної нації, яка обрала шлях побудови демократичного суспільства європейського типу.

Загальноновизнана система святкових традицій – становий хребет культури й духовності кожної нації. Задовільний стан цієї системи впливає на всі сфери життєдіяльності загального державного організму. Завдання полягає в тому, щоб забезпечити активну роль святково-обрядової культури в процесах зміцнення української незалежності, консолідації політичної нації, утвердженні громадського суспільства з високими гуманістичними цінностями.

Державна ідентичність української нації сьогодні перебуває в процесі формування. Етнологи мають досліджувати цей процес на рівні колективної та індивідуальної свідомості.

Ключові слова: держава, нація, ідентичність, візуальна культура, меморіал, свято, ритуал.

Symbolic aspects of the formation of state identity in independent Ukraine are described in the article.

Post-socialist transformations of the late 20th – early 21st century in the countries of Central and Eastern Europe have

been drawing increasing attention to the problems of a new state identity formation. The latter is an effect generated by the collective self-awareness of all ethnocultural communities involved in the political nation creation.

In a particular context of Ukraine, the democratic institutions and values are strengthened in public life simultaneously with the overcoming of the heritage of the totalitarian past. The decommunization process has been lasting for more than a decade. Its actual results can be seen in the changed names of many settlements, squares, streets, enterprises, institutions, etc. The *Leninfall* is a striking indicator of the Soviet worldview matrix negotiation. It is the removal of monuments to V. Lenin and the other characters of the ideological pantheon of the USSR from the civic space.

Traditional and professional cultures should be involved in a positive image of the state identity building. The system of new state holidays and rituals is aimed at the people inspiration and unification.

Throughout the post-Soviet and post-socialist space the fundamental transformations of recent decades have taken place under the slogans of liberation from the totalitarian past and de-ideologization of all spheres of spiritual and social life.

In post-totalitarian Ukraine the Independence Day has largely taken over the former functions of the October Revolution holiday.

Neither military threats from Russia nor significant economic difficulties have prevented the bright and solemn celebration of the 30th anniversary of Ukraine Independence. This festival has become a significant indicator of the Ukrainian political nation maturity. The country has chosen the path of formation of a democratic society of the European type.

The generally accepted system of holiday traditions forms the backbone of culture and spirituality of each nation. The satisfactory condition of this system influences all spheres of the general state body's life. The task is to ensure the active importance of festive and ceremonial culture in the processes of Ukrainian independence strengthening, the political nation consolidation and establishment of the civil society with high humanistic values.

The state identity of the Ukrainian nation today is at the formation stage. The ethnologists should study this process at the level of collective and individual consciousness.

Keywords: state, nation, identity, visual culture, memorial, holiday, ritual.

Постсоціалістичні трансформації кінця ХХ – початку ХХІ ст. в країнах Центральної і Східної Європи актуалізували проблеми будівництва нової державної ідентичності. Остання є наслідком колективного самоусвідомлення всіх етнокультурних спільнот, задіяних у формуванні політичної нації.

У конкретних умовах України утвердження в громадському побуті демократичних інститутів і цінностей відбувається одночасно з подоланням спадщини тоталітарного минулого. Уже не одне десятиліття триває процес декомунізації, реальні наслідки якого простежуємо в зміні назв багатьох населених пунктів, площ, вулиць, підприємств, установ тощо. Яскравим показником подолання радянської світоглядної матриці є «ленінопад» – звільнення громадянського простору від пам'ятників В. І. Леніну та іншим персонажам ідеологічного пантеону СРСР.

Ланцюгова реакція повалення фальшивих ідолів та кумирів правлячого комуністичного режиму триває і в наші дні. Не можна не помітити, що в одних регіонах України (наприклад західних) цей процес проходив швидше, ніж в інших (Схід, Південь). Ступінь збереження пам'ятників В. Леніну на певній території (у

місті або селі), як здається, може слугувати одним з індикаторів політичних настроїв і симпатій місцевого населення. Там, де «святині соціалізму», втілені в гіпсі, мармурі або бронзі, довше залишалися на своїх постаментях, там ще чимало прихильників радянського способу життя, значну частку населення складають симпатичні партій лівого спрямування. Заглядаючи в майбутнє, можна пророкувати, що з часом пам'ятники радянської доби, які мають художню цінність, опиняться в музеї «тоталітарного мистецтва».

Натомість символами національного відродження стали відбудовані Успенський собор Києво-Печерської лаври і Михайлівський Золотоверхий монастир, зруйновані більшовицькою владою. У контексті формування державної ідентичності слід розглядати й реставрацію пам'ятників гетьманської столиці в Чигирині, меморіальних місць на батьківщині Тараса Шевченка, культурну практику створення нових музейних комплексів, присвячених пам'яті жертв Голодомору, Бабиного яру, Героям небесної сотні тощо.

Згідно із систематизацією В. Євтуха, нові та оновлені архітектурно-мистецькі меморіали останніх десятиріч правомірно тракту-

вати як вид «закарбованої» або «символічної» ідентичності [3, с. 156–157].

У розбудові позитивного іміджу державної ідентичності має бути задіяна традиційна і професійна культура. Важлива роль при цьому належить системі нових державних свят і ритуалів, що мають надихати і згуртовувати людей.

Кожна етнічна й соціальна спільнота (плем'я, народ, держава, нація) формує свій власний каталог святкових дат, звичаїв і традицій, який відображає її попередній історичний досвід і накреслює перспективи майбутнього. Повною мірою це стосується також сучасного українського суспільства. Якщо поглянути на діючий нині офіційний святковий календар, то він вражає своєю ідеологічною еклектичністю, присутністю святкових подій різноманітного змісту та походження.

У ньому суперечливо поєдналися та співіснують релігійні і світські, політичні і культурні, національні і міжнародні, сільські і міські традиції. Наша країна сьогодні живе немовби в кількох часових вимірах: за церковним, переважно православним календарем (Різдво, Великдень, Трійця тощо), за радянським «червоним» календарем (Перше травня, Міжнародний жіночий день 8 березня), за «жовто-блакитним» календарем української державності (свято Конституції, Незалежності, Злуки та ін.). Таку строкату картину маємо вже на вищому офіційному щаблі вітчизняної святкової системи. На побутовому ж рівні, ураховуючи етнічну, конфесійну, політичну, професійну, релігійну, а тепер уже й класово-майнову мозаїку українського суспільства, реальна ситуація виглядає набагато складніше.

Цей календарний різнобій сам по собі дуже показовий. Він засвідчує той факт, що ми перебуваємо вже не в середньовічному, а в модерному, полікультурному, плюралістичному суспільстві, де кожна людина має право жити за власним розпорядком, за власними часовими світоглядними орієнтирами.

Нинішню перебудову святкової системи в Україні варто трактувати як еволюційну форму перехідного процесу, що передбачає поступову

зміну святкових традицій, їхню модернізацію та закріплення в громадсько-побутовій сфері. Трансформаційний процес, за спостереженнями філософів, включає і «знищення, і переробку старого, і його адекватне відтворення, і гібридизацію старого і нового, тобто змішані форми. Трансформаційний рух є багатоваріантним» [6, с. 208].

На всьому пострадянському й постсоціалістичному просторі кардинальні трансформації останніх десятиліть проходять під гаслами звільнення від тоталітарного минулого, деідеологізації всіх сфер духовного і громадського життя. Ця тенденція виявляється у відмові від старих ідеологічних міфів і доктрин, у відході від канонів жорсткої запрограмованості та політичного офіціозу. Повсюдно простежується втрата інтересу до покладених в їхню основу цінностей. Разом з руйнуванням «радянської цивілізації» відбувається прискорений процес розкладу одержавлено-централізованої «соціалістичної святково-обрядової системи», унаслідок чого зникає одномірність єдиного зразкового стандарту, відчуття належності до певної «інтернаціональної спільноти» (по суті, штучно вигаданої).

Скоріше стихійну, ніж усвідомлену відмову більшості українського суспільства від святковості радянської доби можна розглядати як один із напрямів подолання спадщини недавнього тоталітарного минулого. Сучасна освічена людина не хоче виконувати роль «слухняного гвинтика» ідеологічної машини, а саме до цього нас привчали понад 70 років. Нові соціалістичні звичаї та обряди страждали від надмірної регламентації, фальшивої патетики, передозування комуністичною пропагандою й тому даремно їх порівнювали зі «штучними квітами». Однією з головних вад роботи по формуванню радянської загальносоюзної обрядовості, яка призвела, врешті-решт, до її гальмування, а потім і до повного банкрутства останнього, треба визнати цілковите ігнорування самотності культури окремих народів, що населяли СРСР, намагання виробити для всіх однакові, універсальні обряди і свята, які не врахували

національної специфіки і не спиралися на багатовіковий досвід етнічних традицій.

Скасування колоніального статусу України й набуття нею державної незалежності створили передумови для згортання та ліквідації головних загальнонаціональних свят і свят колишньої метрополії. Логічно й безболісно відійшли в минуле річниця утворення СРСР та «братніх республік», ювілеї комуністичної партії та її вождів, знаменні дати історії ВЛКСМ і міжнародного пролетарського руху. Відомо, що й за соціалістичної доби вони відзначалися лише на офіційному рівні й, по суті, не торкалися сфери сімейно-побутового життя.

Свято (як структурний компонент кожної культурної системи) може слугувати виразним маркером її динамічних зрушень. Нова суверенна держава висуває свою концепцію національного розвитку, яка передбачає використання традицій історичного минулого для побудови модерного демократичного суспільства.

Питання встановлення державних свят урегулює Закон «Про державні свята України» (2005). У ньому визначається, що державними є свята, установлені цим Законом в Україні з метою вшанування подій, які, з огляду на їхню роль у розвитку держави та суспільства, мають національні цінності, особливе історичне або суспільно-політичне значення для України і традиційно відзначаються.

Прийняття 24 серпня 1991 року Акту про незалежність стало поворотним моментом в історії України. Після тривалого періоду бездержавності й чужоземного панування український народ нарешті перебрав контроль над власною долею і увійшов як повноправний суб'єкт у сім'ю цивілізованих країн світу. Тому цілком закономірно день проголошення незалежності отримав статус найголовнішого державного свята.

Цікаво простежити в порівняльному аспекті, які події визначають специфіку головних національних свят у різних країнах. Там, де діючою формою правління залишається монархія, головним святом часто вважають день народження короля, королеви,

імператора тощо (Великобританія, Данія, Ліхтенштейн, Люксембург, Японія та ін.). У деяких католицьких країнах головне національне свято приурочується до днів особливо шанованих святих – св. Патрика (Ірландія) або св. Стефана (Угорщина). Окремі європейські країни, що мають давні традиції державності, пов'язують свої національні свята з якоюсь важливою історичною подією, наприклад створенням флоту – 6 червня 1503 року (Швеція), чи з днем смерті поета Камоенса – 10 червня 1580 року (Португалія), чи з Днем взяття Бастилії – 14 липня 1789 року (Франція).

Проте в більшості країн Європи, Америки, Азії, Африки, які вибороли свій суверенітет протягом XIX–XX ст., звільнившись від чужоземного, колоніального ярма, саме Акти проголошення (відновлення) незалежності відзначаються як головні національні свята. Це характерно, зокрема, для всіх колишніх союзних республік СРСР, які стали сьогодні самостійними державами.

У посттоталітарній Україні свято Незалежності значною мірою перебрало на себе колишні функції свята Жовтневої революції. 24 серпня відбувається урочистий військовий парад та інші офіційні заходи: покладання квітів до пам'ятників Тарасові Шевченку, Михайлові Грушевському, князеві Володимиру, присвоєння військових звань і нагород тощо. До програми відзначення свята входять також мітинги, народні гуляння, ярмарки, феєрверки, виступи професійних і самодіяльних митців, спортивні змагання, виставки декоративно-вжиткового мистецтва тощо.

Мілітарні загрози з боку Росії та значні економічні труднощі не завадили яскраво й урочисто відзначити 30-річчя незалежності України. Це святкування стало важливим показником зрілості української політичної нації, яка обрала шлях побудови демократичного суспільства європейського типу.

Традиційними стали святкові молебні за Україну в Софійському соборі на честь Дня незалежності, у яких бере участь, як правило, вище державне керівництво країни, народні депутати.

Поступово свято Незалежності має виробити свій власний ритуально-художній сценарій, який у перспективі зможе набути довершених форм загальнонаціональної урочистої церемонії з використанням головних державних символів і атрибутів. Щоб успішно вирішити це завдання, треба, по-перше, подолати шаблони радянської парадності, відшліфовані на Червоній площі в Москві; по-друге, залучити до справи потужний інтелектуально-мистецький потенціал. Варто нагадати, що ще в добу Ренесансу склалася традиція доручати розробку нових публічних свят найвидатнішим митцям, таким як Леонардо да Вінчі, Мікеланджело, Давид та ін.

Подальші зусилля громадськості та фахівців слід спрямувати на підвищення художнього й організаційного рівня таких нових українських свят загальнодержавного масштабу, як День Конституції України, День Соборності та День захисників і захисниць України. При цьому слід враховувати ту обставину, що масові свята становлять особливий вид мистецтв, якому притаманні свої закони, виразні засоби

і драматургія. «Мистецтво масового свята, вистави, видовища, – наголошує Д. Генкін, – це мистецтво високих ідей, цілеспрямованості і громадянського пафосу, яке вимагає водночас яскравої образності, асоціативності, оригінального сміливого творчого задуму. У мистецтві масових вистав оригінальність, неповторність задуму – перша запорука успіху й зацікавленості глядача» [1, с. 80].

Загальноновизнана система святкових традицій – становий хребет культури і духовності кожної нації. Задовільний стан цієї системи впливає на всі сфери життєдіяльності загального державного організму. Завдання полягає в тому, щоб забезпечити активну роль святково-обрядової культури в процесах зміцнення української незалежності, консолідації політичної нації, утвердження громадянського суспільства з високими гуманістичними цінностями.

Державна ідентичність української нації сьогодні знаходиться в процесі формування. Етнологи мають досліджувати цей процес на рівні колективної та індивідуальної свідомості.

Джерела та література

1. Генкін Д. М. Массовые праздники. Москва : Просвещение, 1975. 140 с.
2. Грабовський С., Лосев І. Українська ідентичність: проблеми і виклики. *День*. 2013. 13 листопада.
3. Євтух В. Б. Етнічність : енциклопедичний довідник. Київ : Фенікс, 2012. 395 с.
4. Козловець М. А., Ковтун Н. М. Національна ідентичність в Україні в умовах глобалізації : монографія. Київ : Парапан, 2010. 348 с.
5. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. Київ : КМА, 1999. 32 с.
6. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. Київ : Парапан, 2003. 240 с.
7. Курочкін О. Святковий рік українців від давнини до сучасності. Біла Церква : видавець Олександр Пшонківський, 2014. 390 с.
8. Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англійської П. Тарашука. Київ : Основи, 1994. 224 с.

References

1. GENKIN, Dmitry. *Mass Holidays*. Moscow: Enlightenment, 1975, 140 pp. [in Russian].
2. HRABOVSKYI, Serhiy, Ihor LOSIEV. Ukrainian Identity: Problems and Challenges. In: Larysa IVSHYNA, ed.-in-chief. *Day*, November, 13 2013 [in Ukrainian].
3. YEVTUKH, Volodymyr. *Ethnicity: Encyclopaedic Reference Book*. Kyiv: Phoenix, 2012, 395 pp. [in Ukrainian].
4. KOZLOVETS, Mykola, Nataliya KOVTUN. *National Identity in Ukraine in the Conditions of Globalization: A Monograph*. Kyiv: Parapan, 2010, 348 pp. [in Ukrainian].
5. KOSTENKO, Lina. *Humanitarian Aura of the Nation, or Defect of the Head Mirror*. Kyiv: KMA, 1999, 32 pp. [in Ukrainian].
6. KRYMSKYI, Serhiy. *Demands of Philosophical Senses*. Kyiv: Parapan, 2003, 240 pp. [in Ukrainian].
7. KUROCHKIN, Oleksandr. *Festive Year of Ukrainians from Antiquity to Contemporaneity*. Bila Tserkva: Oleksandr Pshonkivskiy Bookmaker, 2014, 390 pp. [in Ukrainian].
8. SMITH, Anthony D. *National Identity*. Translated from English by Petro TARASHCHUK. Kyiv: Fundamentals, 1994, 224 pp. [in Ukrainian].